

תעודה

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

גור אלרואי

בשנת תרצ"ב (1932) במלאות חצי יובל לייסוד 'השומר' נתקבצו חבריו והחליטו להוציא לאור את ספר תולדות השומר. מלאכת איסוף החומר והכתיבה התארכו והספר יצא לאור רק בתשרי תרצ"ו (1936). הספר הוא קובץ של תעודות, זכרונות ודברי הערכה שכתבו ותיקי הארגון. תקוות המוציאים לאור היתה ש'הקובץ ימצא את דרכו כראוי לו אל הקורא העברי ואל מחנות הנוער החלוצי בארץ ובתפוצות, והיה יהיה לספר־עם, מאיר נתיבות ומכשיר חינוכי להמשך קו הכיבוש, היצירה וההגנה בארץ'.¹

ואכן המהדורה הראשונה של הקובץ השיגה את מטרתה. הספר הודפס ב־3000 עותקים ובתוך חודשיים נמכרו כולם והמערכת ניגשה להכנת מהדורה נוספת. בתשרי תרצ"ח – שנה בדיוק לאחר צאתה של המהדורה הראשונה – יצאה לאור המהדורה השנייה ב־3000 עותקים. כמקובל במהדורות חדשות תוקנו שיבושים שנפלו במהדורה הישנה, צורפו עוד תמונות והוכנסו למהדורה זכרונות שנשלחו באיחור למהדורה הראשונה ולכן לא נכללו בה.² גם המהדורה השנייה זכתה להצלחה וכל עותקיה נמכרו. בשנת תש"ז יצאה לאור המהדורה השלישית של קובץ "השומר" וכעבור עשר שנים, במלאות יובל לארגון השומר (1957-תשי"ז), הודפסה מהדורה חדשה, מסכמת ושלמה מכל שלוש המהדורות שקדמו לה. שם הספר במהדורה האחרונה שונה מקובץ "השומר" לספר השומר: דברי חברים. מערכת הספר, שחבריה היו ותיקי הארגון, ביקשה לאפשר לחברי 'השומר' הנמצאים אתנו בארץ החיים, ואשר משום־מה לא הספיקו או להכין את רשימותיהם, למלא את חובתם זו כלפי עצמם וכלפי ההיסטוריה של "השומר".³

מכירתן המוצלחת של שתי המהדורות הראשונות היתה ביטוי להלך הרוח של היישוב בשלהי שנות השלושים. הימים היו ימי המרד הערבי והיישוב היה נתון בעיצומו של מאבק על ארץ־ישראל. העימות בין היישוב היהודי לבין האוכלוסייה הערבית הלך והתחריף, וסיפורה של ראשית ההגנה העצמית בארץ־ישראל מפי דור המייסדים שיקף נאמנה את מאורעות

1. קובץ "השומר", תל־אביב תרצ"ו, עמ' X.

2. קובץ "השומר", תל־אביב תש"ז, דברי הקדמה.

3. ספר השומר: דברי חברים, תל־אביב תשי"ז, עמ' ה.

הזמן אך גם ענה על הצרכים הנפשיים של היישוב בשנים ההן. 'רבים מקוראי הקובץ הזה, ובני נוער ביחוד', נכתב בהקדמה למהדורה השלישית של קובץ "השומר", 'מצאו במעשי אבות ההגנה סימנים לדרכם הם. [...] הקובץ שימש לא רק חומר קריאה מענין של סיפורי ראשונים, סיפורי גבורה קרובים לנו ומושכים לב רבים מן החברים ומהמוני העם, אלא גם ספר מדריך וגורם מכוון בהתפתחות הרוח של צעירינו בתחום עשייה זה'.⁴

ניסיון מוקדם יותר לספר את סיפור 'השומר' נעשה כבר בתקופת העלייה השנייה עם הוצאתו לאור של ספר היזכור לחללי הפועלים העברים בארץ-ישראל בשנת תרע"ב (1911).⁵ ואולם בניגוד לקובצי 'השומר' של שנות השלושים לא זכה ספר היזכור לתפוצה רבה.⁶ לטענתו של י"ח ברנר על היזכור, 'עד כמה אנו נתפזים בעשיית היסטוריה, עד כמה אנו נמהרים לקדש דברים, שנקדשים רק בהמשך הדורות',⁷ לא היה תוקף בשנות השלושים. ביישוב היהודי בארץ-ישראל בשנות השלושים היתה כמיהה לסיפור על ראשית ההתגוננות בארץ. לאיש ביישוב לא היה עניין בסיפורם העגום של שומרים שעזבו את הארץ או איבדו את עצמם לדעת. אי-הכנסתם של סיפורים אלה לקובצי 'השומר' נבעה מאותן סיבות ממש שאלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר) לא הכניס לספר היזכור את גיבור סיפורו של ברנר שנפטר מתשישות וחולי בארץ-ישראל.

נוסף על בני הנוער והיישוב היהודי של שנות השלושים והארבעים התעניינו בקובצי 'השומר' גם חוקרי היישוב שביקשו להתחקות אחר ראשית התפתחותו של הארגון. באין ארכיון מסודר, ארבע המהדורות של ספר זה יחד עם ספר תולדות ההגנה הם מקור בלעדי כמעט להבנת דרכי פעולתה של אגודת השומר בתקופת העלייה השנייה. חוץ מזכרונות החברים, צילום מכתבים ותעודות מרכזיות, המופיעים במהדורות השונות, כמעט אין מקורות ראשוניים מתקופת העלייה השנייה המאפשרים לחוקרי היישוב לעמת את המידע שבקבצים עם התעודות הראשונות. התמונה שמתקבלת אפוא על האגודה איננה מאפשרת להעמיד במבחן הביקורת את דברי המייסדים שכתבו את זכרונותיהם שלוש שנה כמעט לאחר שנוסדה האגודה 'בר גיורא' בספטמבר 1907.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוצאה אגודת השומר אל מחוץ לחוק. חברי האגודה נאלצו לעזוב את השמירה במושבות יהודה ורובם התרכזו בתל עדש שבגליל העליון. יחד עם עליה לתל עדש גם ארכיון האגודה.⁸ לאחר שנחשף ארגון המחתרת ניל"י ובשל החשש

4. קובץ "השומר", תש"ו, עם צאת המהדורה השלישית.
5. א"ז רבינוביץ (עורך), יזכר... מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י, יפו תרע"ב. וראו: יונתן פרנקל, 'ספר "היזכור" משנת 1911 - הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה, יהדות זמננו, 4 (תשמ"ח), עמ' 67-96.
6. רק בשלהי מלחמת העולם הראשונה תורגם הספר ליידיש וראה אור בשלוש מהדורות, וכמו כן יצאה לאור מהדורה בגרמנית. הפצתו בקרב בני נוער יהודים במזרח אירופה היא שהביאה לידי התגבשות מיתוס 'השומר'.
7. פרנקל (לעיל הערה 5), עמ' 92. ההדגשה במקור.
8. על היעלמותו של ארכיון 'השומר' ראו: נקדימון רוגל, 'מה קרה לארכיון "השומר"?' ארכיון: מקראות לארכיונאות ולתיעוד, 6 (תשנ"ג), עמ' 47-51.

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

המוצדק של חברי האגודה מפני חיפוש שיעשו חיילים תורכים אחר מסמכים מחשידים הוחלט לשרוף את הארכיון. המסמכים שלא נשרפו הוטמנו בפורייה ועד היום איש אינו יודע היכן בדיוק.⁹ לפיכך לא נשמר דבר מהפרוטוקולים של האספות השנתיות, מספרי החשבונות ומחוזי השמירה וההתכתבויות למיניהן. מסיבה זו, יש להניח, לא נכתב עד כה מחקר מקיף ושלם על אגודת השומר בתקופת העלייה השנייה.¹⁰ שאלות רבות עדיין נותרו ללא מענה, ובאין חומר ארכיוני ראשוני הנסתר רב מן הגלוי.

אחת השאלות המרכזיות והמהותיות להבנת אגודת השומר היא ההרכב החברתי של חברי האגודה ושל המועמדים להצטרף אליה. ידוע שתהליך הקבלה היה כרוך בהמתנה ארוכה שלווה לא אחת באכזבות ובמפח נפש. על־פי מיטב המסורת של תאים מחתרתיים במזרח אירופה התקבלו חברים חדשים במשורה ובהקפדה יתרה על איכות. תקופת המועמדות נמשכה על־פי חוקת האגודה כשנה וכללה מבחני אומץ, דבקות במטרה ומשמעת עצמית של המועמד. בזכרונותיו של ישראל שוחט, 'שליחות ודרך', מסופר שפעמים רבות הוארכה תקופת המועמדות:

לפי חוקת האירגון עבר כל מועמד תקופת נסיון של שנה אחת ורק אז דנה בו האסיפה אם לקבלו או שלא לקבלו. לפי חוקת 'השומר' קיבלה האסיפה השנתית חבר חדש רק בהסכמת שני שלישים של משתתפיה. במקרים אחדים, כשהוכח בעליל שאין המועמד מתאים לדרישות 'השומר' – נדחתה חברותו ואף הורחק מהשמירה. לגבי אותם חברים, שעוד לא היה סיפק בידם להוכיח את כשרותם – הוארכה תקופת מועמדותם נוסף על שנת־הנסיון. באסיפה הובעו באופן חפשי וגלוי כל הדעות על תכונותיו והתנהגותו של המועמד. החברים לא נרתעו גם מטיפול בבעיותיו האינטימיות ביותר של המועמד – כי ייחסו להן חשיבות מרובה במערכת־היחסים ששררה במסגרת המצומצמת של 'השומר', שחי חיים שיתופיים אינטנסיביים, ותבע את הודהותו המלאה של החבר עם המפעל.¹¹

מכיוון שתהליך הקבלה היה ממושך נוצר פער בין עבודות השמירה המוצעות לבין מספר חברי האגודה היכולים לשאת בנטל. כדי לגשר על פני הפער העסיקה האגודה שומרים שכירים

9. שם.

10. ספרים אחדים התפרסמו על אגודת השומר: עוזיאל לב, "בר גיורא" ו"השומר": מרעיון בטחוני לארגון בטחוני (1907-1914), תל־אביב 1985; שלמה שבא, שבט הנועזים, מרחביה 1969; יעקב גולדשטיין, בדרך אל היעד: "בר גיורא" ו"השומר", 1907-1935, תל־אביב תשנ"ד. המחקרים שעסקו עד כה בתולדות 'השומר' התמקדו באופן טבעי בפועלו של דור המייסדים: מניה שוחט, ישראל שוחט, גלעדי, אלכסנדר זייד, מנדל פורטוגלי, יצחק בן־צבי, יחזקאל חנקין ואחרים, ומתבססים בעיקרם על הקבצים שיצאו לאור בשנות השלושים והארבעים. שבא וגולדשטיין מייחדים כל אחד חלק ניכר מהספר לאנשי 'השומר' בשנות העשרים והשלושים ולמאבקם באחדות־העבודה, ועוסקים פחות בפעילותה של האגודה עצמה ובשומרים השכירים שעדיין לא התקבלו לחברות.

11. ספר השומר: דברי חברים, עמ' 25.

לשמירה במושבות מטעמה. מקצתם ביקשו להתקבל לאגודה לאחר תקופת הניסיון. עקב הסינון הקפדני נוצרה חלוקה בין חברי האגודה מזה לבין השכירים והמועמדים לחברות מזה. חברי האגודה פרסמו את זכרונותיהם בקובצי 'השומר' ולכן ידוע הפרופיל החברתי שלהם. מרביתם – להוציא את מייסדי האגודה – באו מהשכבות הנמוכות של החברה היהודית המזרח-אירופית. השכלתם היתה מועטה והרקע התרבותי-היהודי שלהם היה דל.¹² הם דיברו זה עם זה יידיש או רוסית והדימוי של הקוזקים בדרום האימפריה הרוסית תפס מקום נכבד במחשבתם.¹³ על השכירים ועל המועמדים לקבלה לארגון ידוע מעט מאוד. קבוצה זו – אף שנשאה גם היא בעול השמירה – נדחקה לשולי הזיכרון. זכרונותיהם לא נדפסו ובהיעדרו של הארכיון קשה להתחקות אחריהם.

שתי התעודות המתפרסמות כאן מספרות את סיפורו הטראגי של אחד השומרים השכירים של הארגון, מיכאל אב־נר שפאל.¹⁴ החשיבות בפרסום התעודות כפולה: ראשית הן חושפות פן לא מוכר של אנשי 'השומר' שלא זכו להיכנס לקובצי הזיכרון. שנית הן מצביעות על המתח העצום הקיים בסיפור העלייה השנייה בין הממד האישי לבין הממד הקולקטיבי. סיפורו של השומר מיכאל שפאל משתלב היטב בסיפורה של העלייה החלוצית לארץ-ישראל בראשית המאה ה־20. התעודה הראשונה היא מחברת זיכרון שכתב בשנת 1925 חברו של השומר שפאל, המכונה 'שתפני'.¹⁵ השנייה היא עותק ממכתב ששלח מיכאל שפאל לאחותו באמריקה. המחברת מספרת על פועלו במושבות יהודה – ברחובות בעיקר – ועל תרומתו למאבק לכיבוש השמירה. המכתב, לעומת זאת, מלמד באופן בלתי-אמצעי על אישיותו של השומר. זוהי עדות נדירה של מכתב יוצא מארץ-ישראל המיוחס לאיש 'השומר' ומתעד הן את מחשבותיו האישיות והן את יחסו לארץ לאחר שחי בה 11 שנה. עם זאת, ככל שייחודי המקרה של מיכאל אב־נר כחלוץ וכשומר בארץ-ישראל בראשית המאה ה־20, הוא מגלם במידה רבה את סיפורם של חלוצים רבים שבאו לארץ כבעלי חלומות ויצאו ממנה כאנשי מעשה, כדברי עגנון.¹⁶

מיכאל שפאל נולד בשנת 1886 למשפחה יהודית טיפוסיית במזרח אירופה של סוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20.¹⁷ הוא גדל בעיירה קטנה בשם בֶּלוֹזוֹרְקָה (Belozorka) השוכנת

12. גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 18.
13. ראו: ישראל ברטל, 'קוזק ובדווי: עולם הדימויים הלאומי החדש', בתוך: ישראל ברטל, זאב צחור ויהושע קניאל (עורכים), העלייה השנייה: מחקרים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 483.
14. מצאתי את התעודות בארכיון העבודה והחלוץ על שם פנתס לבון (אה"ע) IV 104-138, תיק 11.
15. לא הצלחתי להתחקות אחר מקור השם 'שתפני', גצל קרסל מצייין במפתח להאחדות כי 'שתפני' כתב שני מאמרים לעיתון. הראשון בגיליון 24 והשני בגליונות 47-48. ראו: ג' קרסל (עורך), 'מפתח להאחדות' [ללא מקום ושנת הוצאה], עמ' 69. באותו מפתח מצוין גם 'שיר הרועה' שנכתב בידי אב־נר. קרסל לא ידע לזהותו. בעקבות שתי התעודות המתפרסמות אפשר לומר בבטחה שאב־נר הוא מיכאל שפאל.
16. שמואל יוסף עגנון, תמוּל שלשום, תל-אביב 1979, עמ' 91.
17. על סיפור חייו של מיכאל שפאל ראו: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ג, תל-אביב 1949, עמ' 1328.

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

בפלך ווהלין כ־100 ק"מ מדרום לרובנו.¹⁸ ביתו של שפאל היה בית שומר מצוות והילד נשלח ל'חדר' ללמוד לימודי קודש. כשגדל שלחו אביו לאחת הישיבות בברדיצ'ב. בואו מהעיירה הקטנה והאינטימית אל העיר ברדיצ'ב (מספר תושביה נאמד בשנת 1897 בכ־53,000 נפש) שינה את מסלול חייו.¹⁹ כמו צעירים רבים יוצאי בתים דתיים נחשף שפאל להשכלה והצטרף למפלגה היהודית הסוציאליסטית ('הסיימיסטים'). כעבור זמן התקרב לציונות, נעשה חבר במפלגת פועלי־ציון ופעל מטעמה בברדיצ'ב ובערי הסביבה פרוסקורוב וויניצה. עלייתו לארץ־ישראל היתה אפוא עניין של זמן.

אחיו ואחיותיו של מיכאל שפאל לעומת זאת המשיכו ככל הנראה את מסלול חייהם בעיירה. סיפורם משתלב היטב במציאות ההיסטורית של החברה היהודית המזרח־אירופית של ראשית המאה ה־20. בשנים 1904-1914 היגרו אל הארצות שמעבר לים יותר ממיליון וחצי יהודים.²⁰ זו היתה נדידת עם חסרת תקדים בהיקפה. הרוב המכריע של הנודדים היהודים הגיעו לארצות־הברית – בהם גם אחיו ואחיותיו של שפאל – והיתר נפוצו לארגנטינה, לקנדה, לאוסטרליה, לדרום אפריקה ולארץ־ישראל.

בשנת 1910 עלה שפאל לארץ־ישראל. תחילה התיישב במושבות יהודה, וכשנאוש מלמצוא שם עבודה עלה לגליל והיה ככל הנראה לרועה צאן בסג'רה (אילנייה). בחודש סיוון תרע"ב פרסם בעיתון האחדות את 'שיר רעה' בשם הבדוי אב־נר.²¹ בשל כינויו זכה לתואר 'אבנר הקטן' – יצחק בן־צבי כונה 'אבנר הגדול'.²² השיר הזה הועתק (בכמה שגיאות) גם למחברת הזיכרון. יש בו בבואה לחייו החדשים של שפאל בארץ־ישראל. בסג'רה הוא התוודע לראשונה לאנשי 'השומר', שהציעו לו להצטרף אליהם לשמירה. שפאל הסכים ועם חתימת חוזה ההתקשרות עם מושבות יהודה ירד מהגליל והיה לשומר במושבה רחובות.

רחובות היתה המושבה הראשונה ביהודה שחתמה על חוזה שמירה עם אגודת השומר. הממונה על השמירה היה חבר האגודה צבי בֶּקֶךְ והוא פיקד על ארבעה שומרים רכובים ועוד 11 שומרים רגליים,²³ ובהם מיכאל אב־נר שפאל. הימים היו ימי בציר הענבים. בתום יום העבודה בכרמים ושיבת האיכרים לבתיהם התפרסו השומרים בשדות המושבה כדי למנוע מערביי הכפרים השכנים לגנוב את אשכולות הענבים. 'תקרית זרנוגה' (23 ביולי 1913) פרצה כאשר אחד השומרים תפס ערבי מהכפר השכן גונב אשכול ענבים. במהומה שהתפתחה נהרג השומר שמואל פרידמן וגופתו חוללה. כעבור עשרה ימים נהרג השומר דוד לויתן.²⁴

18. Gary Mokotoff and Sallymann A. Sack, *Where Once We Walked: A Guide to the Jewish Communities Destroyed in the Holocaust*, Teaneck, NJ 1991, p. 20

19. *Internationale Konfessionstatistik*, Berlin 1914, p. 63

20. יעקב לשצינסקי, נדודי ישראל בדורות האחרונים, תל־אביב תשכ"ה, עמ' 141. על ההגירה היהודית הגדולה ראו: אריה גרטנר, 'ההגירה ההמונית של יהודי אירופה, 1881-1914', אביגדור שזן (עורך), הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 343-383.

21. אב־נר, 'שיר רעה', האחדות, 34 (כ"ז סיוון תרע"ב), עמ' 15-14.

22. אה"ע 138-104 IV, תיק 11.

23. קובץ 'השומר', תש"ז, עמ' 464. ראו גם: גרשון גרא, בית בתל־אביב, תל־אביב 1987, עמ' 52.

24. קובץ 'השומר', תרצ"ו, עמ' 296-300.

הרעת היחסים בין המושבה לבין הכפרים השכנים והתערבות המשטרה העות'מאנית קטעו את ההתקשרות בין המושבה לבין 'השומר'. ועד המושבה ביקש לסלק את אנשי 'השומר' בטענה שזקם גדול מתועלתם. לעומתו טענו משה סמילנסקי וקבוצת תומכיו שיש להמשיך את ההתקשרות עם האגודה. בסופו של דבר לא חודש חוזה ההתקשרות ו'השומר' סולק מהמושבה.

ב'תקריט זרנוגה' נמנה שפאל עם מובילי המאבק נגד ועד המושבה. הוא ארגן הפגנות מול בתי האיכרים שתמכו בגירוש השומרים מהמושבה, הפיץ כרוזים ונשא נאומים. בין השאר הוא איים, בכרוז שחיבר, להטיל פצצות על האיכרים המתנכרים לעבודה העברית. זה היה כרוז של האגודה הטוריסטית החשאית 'נכדי פנחס' שיסדו פועלים ושומרים ביהודה בעקבות המאורע בזרנוגה.

ממחברת הזיכרון המובאת פה מצטיירת דמות בעלת משנה אידאולוגית בהירה הרואה בעבודה העברית ערך עליון ובעל חשיבות לאומית רבה. עם זאת, שמו אינו מוזכר בזכרונות על התקריט. בשנת 1914 השתתף שפאל בהקמת האגודה הקואופרטיבית 'אָחוּה' והיה חבר בהנהלתה ובהנהגתה. 'אחוה' היתה קבוצת עבודה קבלנית שיסדו חברי מפלגת פועלי-ציון בפתח-תקווה ערב מלחמת העולם הראשונה. האגודה הציבה לעצמה מטרה להעביר את העבודה בפתח-תקווה מידי הערבים לידי יהודים ולפתח משק עזר חקלאי לחבריה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה והמצוקה הכלכלית שאחזה ביישוב התפרקה האגודה בשל קשיים כלכליים. בתום המלחמה השתתפו חבריה בייסוד קיבוץ יגור שלרגלי הכרמל ובהקמת קיבוץ גבעת השלושה ליד פתח-תקווה.²⁵

שפאל היה מן התומכים בגיוס לגדוד העברי ובהשתתפות במאבק לשחרור ארץ-ישראל מעול השלטון העות'מאני והיה מראשוני המתגייסים לגדוד הארץ-ישראלי. עם פירוקו של הגדוד מצא עבודה כשומר במקווה-ישראל. במחברת הזיכרון העיד עליו חברו, שהמלחמה הותירה בו רושם עמוק. הוא נעשה פסימיסט והחל להתבודד. לעומת זאת, מן המכתב ששלח ממקווה-ישראל לאחותו עולה כי מצבו הנפשי הירוד היה תוצאה של סכסוך שהרקע לו אינו ברור. אף-על-פי ששפאל היה ממייסדי 'אחוה' והיה חבר בהנהלתה הוא לא הצטרף לחבריו שהלכו להקים את קיבוץ יגור. ייתכן שכאן טמון ההסבר לשינוי במצב רוחו ובמסלול חייו. במכתב ששלח לאחותו בזמן שהיה שומר במקווה-ישראל כתב שפאל כי הוא מתכוון לחסוך כסף ולנסוע לאירופה. הוא התעייף מהחיים בארץ וביקש לצאת – כרבים מחבריו – ללימודי חקלאות באירופה, לשנות במקצת אווירה ואולי גם להשתחרר מהמשא האידאולוגי המעיק והמחייב. כמו חלוצים רבים שבאו לארץ-ישראל מלאי ציפיות ועזבו אותה למודי אכזבות, גם שפאל עזב בסופו של דבר את הארץ.

חלוצים רבים בני העלייה השנייה והשלישית ירדו מהארץ. אמנם אין נתונים מדויקים על היקפה של הירידה מארץ-ישראל, אך אפשר לומר כי שיעור העוזבים את הארץ בראשית

25. על אגודת 'אחוה' ראו: משה ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, א, תל-אביב תשט"ו, עמ'

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

תקופת העלייה השנייה היה כ־75 ואף 80 אחוזים מכלל הנכנסים. בשלהי התקופה, בשלוש השנים 1912-1914, הגיע שיעור העוזבים לחמישים אחוזים בממוצע. ניתוח של פרופיל העוזבים מלמד שדווקא החלוצים שבאו לארץ־ישראל מתוך אידאולוגיה ואמונה ברעיון הציוני היו אלה שמהירו לעזוב אותה. האידאולוגיה שהביאה אותם ארצה היא גם שהוציאה אותם ממנה. השבר האידאולוגי שנוצר בפגישה הראשונית עם הארץ יצר סימן שאלה גדול וספק בדבר היכולת לעמוד במשימות ובאתגר שהציבו לעצמם. משום כך עזבו רבים את הארץ מיואשים ונושאים תחושת כישלון, אך גם הקלה מסוימת בשל החזרה לחיים 'נורמליים' ולסביבה שעזבו ואליה התגעגעו.²⁶ במכתבו של שפאל לאחותו באמריקה, המובא להלן, אפשר למצוא ביטוי לגעגועים הביתה, לספק ולסימני השאלה.

שפאל עזב את הארץ בראשית שנות העשרים של המאה הקודמת ונסע לאירופה. לעיתות עזיבתו היתה ככל הנראה השפעה רבה על היעלמותו מהזיכרון הקולקטיבי. עד מלחמת העולם הראשונה לא נשמעו בדרך־כלל בחברה החלוצית טענות ערכיות כלפי העוזבים. להפך, לא אחת התפרסמו בעיתוני הפועלים הודעות המיידעות את החברים על חבר פלוני שעזב את הארץ. היחס לעוזבים היה סובלני. לעומת זאת, בראשית שנות העשרים החברה החלוצית איבדה את יחסה הסובלני לעוזבים את הארץ, ולא זו בלבד אלא שהיא החלה להשתמש במונחים ערכיים השופטים את העוזבים את הארץ. 'דיזרטים', 'פליטים', 'חלשים' ורפי רוח', 'נחשלים', 'צוענים' ו'נודדים נצחיים' היו מקצת הביטויים שהשתמשו בהם נגד מי שעזבו.²⁷ ככל שגדל מספר העוזבים בשנות העשרים כך נעשו המונחים קיצוניים וערכיים יותר. ביטויים אלה הטילו דופי מוסרי בעוזבים וגרמו להם תחושות של בושה וקלון במעשיהם. מיכאל שפאל הוא דוגמה אחת לחלוץ 'חלש ורפה רוח' שעזב את הארץ בתקופה שהחברה שאליה השתייך רחשה בוז כלפי העוזבים את הארץ בשעת מבחן.

לא ברור כמה זמן שהה באירופה. ידוע רק שכאשר אזל כספו הוא לא הצליח לגייס את סכום הכסף הנדרש כדי לשוב ארצה. לא אחת ביקש ממכרים ארץ־ישראלים שיעזרו לו לחזור, אך ללא הועיל. הם שכחו אותו בתורם ארצה. האכזבה מחבריו, הגעגועים לארץ ואולי גם בעיות נפשיות שאי־אפשר ללמוד עליהן מהתעודות הביאו לאשפויו בבית־חולים לחולי רוח בווינה. דבר אשפויו נודע בארץ ובמסעותיהם של חבריו אל אירופה הם באו לבקרו. אחד ממכריו (ככל הנראה מתקופת השירות המשותפת בגדוד הארץ־ישראלי) היה – כפי שמציין חברו במחברת הזיכרון – 'חבר ומנהיג הסתדרותנו, חבר ב.ק.' [ברל כצנלסון?]. שפאל, מתאר חברו 'שתפני', נפל על כתפו והתחנן על נפשו שיוציאו אותו מבית־החולים ויחזירוהו לארץ. כמו הבטחות קודמות גם הבטחה זו לא קוימה. כשאפסה כל תקווה והתברר לשפאל כי חבריו נטשו אותו והוא לא ישוב לראות את גופי הארץ הוא איבד את עצמו לדעת באחד הימים של שנת 1924.

26. על הירידה מארץ־ישראל בתקופת העלייה השנייה ראו: Gur Alroey, 'The Jewish Emigration from Palestine in the Early Twentieth Century', *Journal of Modern Jewish Studies*, 2, 2 (2003), pp. 111-131

27. על אחדים מהביטויים האלה ראו: 'שעת ניסיון', הפועל הצעיר, 3 (ב' חשוון תרפ"ד), עמ' 21.

התאבדות היתה מעשה שכיח למדי בחברה החלוצית של ראשית המאה ה־20. אמנם שפאל התאבד בחוץ לארץ לאחר שלא התאפשר לו לשוב לארץ־ישראל, אך המצוקה הנפשית שנקלע אליה לא היתה שונה מזו של חבריו החלוצים שהתאבדו בארץ־ישראל.²⁸ במכתב לאחותו אפשר לראות שמצוקתו נכרכה גם בגינוי עצמי חריף. תהליך ההתנתקות מהעולם הישן ומשמירת המצוות לא היה קל עבורו ונראה שהוא ייסר את עצמו על כך. ביטוי לתחושה דומה לזו של מיכאל שפאל אפשר למצוא בסיפור חייה של רחל מיזל, שאיבדה את עצמה לדעת ביפו. בפתק שהשאירה היא כתבה: 'סלחו לי כל הקרובים באין אלוהים אין מה לעשות אף צעד אחד, החיים יפים ממרחק, אבל לי אבד המרחק. מקרוב החיים גסים ולא יפים ואני הולכת לי. אני שלוחה וטוב לי. שלום רחל'.²⁹ בבואם לארץ־ישראל שקעו החלוצים בשגרת יומיום אפורה ומעייפת. הפתק של רחל מיזל – 'באין אלוהים אין מה לעשות אף צעד אחד' – כמו המכתב של שפאל לאחותו שבאמריקה מבטאים את הבלבול ואת הקשיים של חברה שבעטה אמנם בעולם הישן אך טרם יצרה לה עולם חדש.

הידיעה על התאבדותו של שפאל הגיעה לארץ־ישראל כעבור חודשים אחדים. הודעה נמסרה למשפחתו באמריקה. באחד הימים פגש אחד מחבריו של מיכאל שפאל את אחיו בניו אורלינס. החבר הארץ־ישראלי לא ידע שהמשפחה הסתירה מפניו את מעשה ההתאבדות וסיפר לו בשגגה על התאבדות אחיו. האח הראה לו את המכתב ששלח מיכאל לאחותו באמריקה והחבר הארץ־ישראלי העתיק אותו והביאו ארצה, וזהו העותק שנשמר בארכיון העבודה.

סיפור חייו של שפאל בארץ־ישראל מאפיין חלוצים רבים שבאו בראשית המאה ה־20 לארץ־ישראל חדורי להט אידאולוגי: הנדידה ממושבות יהודה לגליל, ההתאהבות בנופיו, עבודת האדמה, המאבק לכיבוש העבודה והשמירה ולבסוף ההתגייסות לאחד מהגדודים העבריים שקמו במהלך מלחמת העולם הראשונה. שפאל היה דמות מוכרת בקרב אותה קבוצה קטנה ואידאליסטית שהחלה לבסס בהדרגה את מעמדה ואת כוחה הפוליטי במהלך שנות העשרים והשלושים. עם זאת, דמותו המצטיירת משתי התעודות אינה עולה בקנה אחד עם דמות 'השומר' הטיפוסי. השיר שהתפרסם בעיתון האחדות ונאומיו ברחובות ובנס־ציונה מלמדים על עולמו הרוחני־התרבותי ועל הרקע היהודי שבו גדל וממנו הושפע.

שנה לאחר מותו הנציח חברו המכונה 'שתפני' את פועלו של שפאל בארץ־ישראל. המחבר הביע צער על כך שאיש מחבריו לא טרח להספיד את שפאל אף שהיה מוכר למדי בקרב ציבור הפועלים. לא ברור כיצד התגלגלה המחברת לארכיון העבודה ולאיוזו מטרה נכתבה. קורה שכשמחפשים אחר מסמכים בארכיונים לצורך מחקר מסוים מגלים במקרה

28. על ההתאבדויות בתקופת העלייה השנייה והעלייה השלישית ראו: מוקי צור, ללא כתנת פסים, תל־אביב 1987, עמ' 27-44. ראו גם: מוטי זעירא, שדמות, קיא (1989), עמ' 3-8; גור אלרואי, 'חלוצים אובדי דרך? סוגיית ההתאבדות על סדר יומן של העליות השנייה והשלישית', יהדות וממנו, 13 (תשנ"ט), עמ' 241-209.

29. אלרואי, שם, עמ' 217.

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

תעודות שעין ההיסטוריון עדיין לא שזפתן ויש בהן כדי להאיר עוד פרק קטן ועלום בתולדות היישוב. פה טמון מקצת קסמו של המחקר ההיסטורי.

* * *

התעודות המתפרסמות מופיעות כלשונן וככתבן. כל סימני הפיסוק נשארו בלי שינוי. כדי לסייע בקריאה הובאו במידת הצורך בסוגריים מרובעים המילים בכתבן הנכון או המלא ובכמה מקרים אף ניקדתי אותן. השיר המופיע במחברת הזיכרון לשפאל נכתב בלי ניקוד והועתק בחלקו בשגיאות. לפיכך ניקדתי את השיר כמו שפורסם בהאחדות (גיליון ל"ד, כ"ז סיוון התרע"ב). בסוגריים מרובעים בשורה נפרדת, בהתאמה, מובאות השורות כפי שהועתקו למחברת הזיכרון. את המכתב בידיש העתקתי כפי שהוא ותרגומי מובא אחרי ההעתקה.

תעודה 1

דמעות אחדות והזכרם

(1910)

השנה נמלאים 14 שנה שחברנו המנוח מיכל שפל, הידוע אצלנו כלנו כל פועלי ארץ־ישראל לפני המלחמה, תחת השם הבדוי אב־נר בא לארצנו, מרוסיה מעירה הקטנה ותיכף אחרי בואו נכנס בעול של עבודתנו הישובית הפרולטרית ועבר גלילה, ושמה התחיל לעבוד והיה שיך [שייך] לפועלים הכי טובים ומסורים לארצנו, לעבודה ולמעמד הפועלים. אחרי איזה זמן כש'השומר' הציג לפניו להכנס לשמירה, הוא תיכף הסכים ופה הוא כמו בעבודה היה הכי מסור והכי חביב בין כל השומרים כמו בין הפועלים. גליל נהיתה אצלו החלק הכי החביב של ארצנו. גליל עם משוריו, עמקיו, בקעותיו ומעיניו ורועי־צאן עם עדרותיהם כל־כך השפיעו על נשמתו עדינה מליאת חלומות ואהבה לחיים הפרומיטיביים האילו שנברה [שנברא] אצלו בזמן זה השיר הלז:

שִׁיר רֵעָה.

[שִׁיר הַרְוֵעָה]

הַצְהָר, הַבְּהֵק נָא, הַשְּׁמֵשׁ

[הַצְפּוֹר הַבְּהֵק נָא הַשְּׁמֵשׁ]

פְּכֵי מַיִם, בְּאֵר

[הַכֵּי מַיִם, בְּאֵר],

בְּעֵתֶר צַפְצוּף, סִסִּים, דְּרוֹרִים,

[בְּעֵתֶר צַפְצוּף, סִסִּים, דְּרוֹרִים]

פְּלָחוּ הָאֵוִיר.

עם הפְּרָחִים, עם הקָמָה
הַמֵּתֵק סוּד, זָפִיר,
[המתק סוד, צפור],
רְעֵשׂוּ. גַּעֲשׂוּ נָא רְגִשׁוֹתַי,
[רעשו, נעשו נא רגשותי],
נָא אֲדַבְּרָה שִׁיר.
[נא מדברה שיר].

כְּבִימֵי קָדָם לָאֵט אֲשַׁבָּה
אֲחֹז שָׁמַי אֱלֹהֵי.
[אחד שמי אלוה].
אֲשׁוּר עֲבִים אֵיךְ יִרְתָּקוּ
שָׁמָּה בְּגִבוֹתַי.

אֲשַׁמַּע הַמַּיִת מִי־הַפֶּלֶג
הַרְחֵק שֵׁם יְרוּמוֹ
אֲזִינן לַחֵשׁ עֲצֵי חוֹרֶשֶׁה
שֶׁקֶט קֵט יְהוּמוֹ

עַל הַגְּבֻעָה פֹה מְמוּלֵי
עֲדָרֵי שְׁפֵי סוּבֵב.
זֶה יִנְפֹּשׁ, זֶה יִכְרַפֵּר
זֶה לְעֲצָמוֹ דוֹבֵב
מַעֲלֹת גֵּרָה אֵט הַבְּהֵמוֹת
שִׁוֹת תַּחֲפֹשְׁנָה,
הוֹגוֹת בּוֹטוֹת, פּוֹנוֹת מְטָה,
מַעֲלָה תַּטְפֹּסְנָה.

וּמָה טוֹב לִי אֲז, הַרוּעָה,
לְבִי יְרוּן, יְשִׁישׁ,
[לבי ירון, ישיש],
אֲגַהֵר, אֲשַׁכַּב בֵּין הַפְּרָחִים
אֲשַׁאֵף רֵיחַ עֲסִיס.

ואם שממון יתקפני
חלילי יתלצני
[חלילי ילחצני]
אחליל, אשכח כל העולם
גם אם יש הנני.
[גם אם ישהנני]

ומורדים לחים, רפים
ומעשבי בשם
[ומעלבי בשם]
עם נצני גרד וכרפם
עם זלזלי רתם
[עם צלצלי רתם].
זר תפארה, זר עדנים
[זר תפארה, זר עדינים],
אקלע בלי הרף,
אענדה עת עליוה
תקדמני ערב.
עת אתנהל אט יגע
צעד קרב לעיר
[צער קרב לעור]
ושלמית עם בנות גילה
[ושולמתים עם בנות גילה]
תקדמוני בקול שיר

תרכין ראשה, אענדנו,
תפול בורועותי.
אלטפנה ולחיייה
ארטיב בנשיקותי.

לי, הרועה, אז מי ישנה
אעוף אז גבוה
לא אקנא [אקנה] עוד ברוון,
[לא אקנה עוד ברוון]
אנוד אז לשוע.

השיר הזה הוא כתב בסגרה [סג'רה] (אלוניה), בחודש אדר בשנת ת"ר"ע"ב, ב"האחדות" של פועלי ציון של אותה השנה. וכשמי מאתנו, שאל אותו אם זה שירו, אז הוא לאף אחד לא רצה לגלות את זה בשל עניותו [ענוותו] הגדולה.

כש'השומר' העביר אותו לשמירה במושבות יהודה כמו ראשון-לציון ורחובות אז הוא פה גם כן נהיה חביב על כל השומרים ופועלים, למראת [למרות] אי-מפלגתיותו המפלגות גם-כן כבדו אותו בתור אדם נעלה וחבר חשוב ומסור. נאזמו אחד ששמעתי ממנו בסוג [בחוג] צר בין חברנו, השאיר עלי רושם כל-כך כביר שנשאר כל-כך חרוט במוחי שאף פעם לא ימחה. היה זה בזמן ש'השומר' [השומר] גמר... את זמן שמירתו ברחובות ועזב את המושבה. בליל האחרון של שמירת 'השומר' ברחובות באו לשם כל פועלי נס-ציונה בכדי להפרד מחבריהם השומרים שאחרי כל כך הרבה התמסרות של נפשם וחייהם הם סוף סוף היו מוכרחים למראת [למרות] רצונם לעזוב את המושבה ולמסור את המשמר לזרים לשונאנו בלב ונפש - למכרים ולשכניהם האהובים... וככה המושבה תוךה לאלופיהם התפתרה מהנגע... 'היחפים' שרָבנו של עולם שלח [סלח] עליהם בודאי על עונותיהם... בכל זאת לא עלמן [אלמן] ישראל הנוער שהיה בזמן זה מאוגד ב'המכבי' הרגיש את זה בתור כאב גדול וקשה היה להם להפרד מהשומרים החביבים עליהם מהזמן הקצר שחיו אתם. והם הם בתור מחאה גלויה נגד הוריהם - הם סדרו נשף פרידה יפה ולבבי ל'השומר'. הנשף היה יותר דומה לאבל. כל הנואמים [הנאומים] של צעירי המושבה היו צער ויגון והזכירו של אחד מהם את השפעתו של 'השומר' באופן חיובי ומנומס על הדור הצעיר. הם הזכירו איך 'השומר' היה משתדל לעורר את רוחם הלאומי ולעורר הכרת עכרם [ערכם] העצמי בעיני שכניהם. - עדים לזה היו שני השומרים לויתן ופרידמן שנפלו חלל על משמרתם בזמן הזה כשהגינו על כבודה ורכושה של המושבה. מצבי-נפש של המשתתפים היה מדוכא מאד, ולסוף הנשף דברו גם אחדים מהשומרים וביניהם יצא חבר אבי-נר המנוח שהיה הכי חביב ומכובד בעיני חבריו השומרים, וגם בעיני הנער של המושבה. ופה אני מוסר את תמצית נאזמו שהשאיר על כלנו המשתתפים רושם לבל ימחה:

... אנחנו שאפנו כל הזמן להרים את ערכנו הלאומי, להראות ולהוכיח לשכנים שלנו כי לא 'ולד אל מות' לפניהם. וכיום הזה אנו להגיד בבטחה, כי עד כמה שהדבר היה תלוי בנו, מלאנו את חובתנו במלא מובן המלה, ומה בעד זה השגנו? השגנו רק... זה, שגנבת בהמה או אפילו אשכל ענבים בכרמי המושבה העברית נהיה בעיני שכנינו לדבר של סכנה אמיתית - סכנת מות.

הרבה מאתנו זוכרים את פולניה בזמן המהפכה הגדולה ברוסיה. זוכרים אנו איך [ה]מעמדות העליונים תמכו באותה שעה בפרולטריון [ה]מהפכני הפולני. מדוע? הבורזואים הפולנית - היא הבינה שחמתו של הפרולטריון הפולני נגד הממשלה הרוסית היא גם מלחמה גם בעד חרותה של פולניה כולה, שעל יסוד זה יכולים וצריכים להתאחד כל המעמדות בפולניה. - ולפי הכרה זו היא התנהגה. יחוסים כאילו [כאלו] בין מעמדות בעלי-הרכוש והפועלים נבראים תמיד בחיי כל עם ועם בשעת חירום. האם כך הדבר גם אצלנו פה בארץ-ישראל? הנה עומדת לפנינו השאלה! מפני איזה סיבה פטרו אותנו המכרים? האם לא מלאנו את

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

תפקידנו? לא בטענות כאילו [כאלו] לא באים אלינו אפילו מתגדנו ואויבנו היותר גדולים. ובכן איפוא, מה היא הסבה? כשאני חושב על אודות זה עולה על זכרוני ספור קטן ע"ד [על דבר] שתי עלמות שהחליטו לאבד את עצמן לדעת. בשעה המיודעה נפגשו במקום אחד והכינו את סם־המות. ואולם כשלקחו את הכוסות עם המשקה המרעיל בידיהן, שתה [שתתה] האחת תיכף כוסה, והשניה נתחרתה [התחרטה] ברגע האחרון והעמידה את כוסה מבלי לטעום ממנו. העלמה הראשונה, שהיתה כבר גוססת, בראותה זאת, ירקה בפני חברתה: האיך זה! אני הולכת למות ואת תשארי בחיים? כך הוא גם הדבר בנוגע למכרנו הרחובותיים. לפנינו באו הם הנה בתור אידיאליסטים ההולכים להקריב את עצמם בעד הארץ והעתיד הלאומי, ואולם רעל 'המעשיות', אכל את נפשם קמעא קמעא, החליש את מרצם והמית את רוחם! והנה עכשו בא אלומנט [אלמנט] חדש, צעיר, ורענן, מלא חיים אידיאליים והתמסרות הרוצא [הרוצה] להוציא את החיים, – דגל תחית עמנו בארצנו, מידיהם המיתות [המתות] הקרות.

ואת הדבר הזה לא יסלחו לנו. האיך זה בשעה שהללו כבר גוססים – אנחנו מתחילים רק לחיות מחדש!...

צעירי רחובות! אנחנו הולכים מפה, אבל אל תשכחו שאנו עוזבים לכם פה באדמתכם שני חברים שמסרו את נפשם על קדוש השם – השמירה העברית, אל תבגדו בכבודם!!... נאזמו הנה עשה רושם כזה על צעירי המושבה שאצל הרבה זלגו דמעות מעיניהם. אחרי הנשף המדוכא הזה הסתדרנו כל פועלי נס־ציונה ורחובות יחד עם חבר אב־נר המנוח [המנוח]) בראש והלכנו לכל מתנגדי השמירה והעבודה העברית ושרנו להם על יד חלונותיהם, 'סרדנות' [סרנדות] ז'רגוניות כמו 'הוליעט הוליעט בייזע ווינטן' [התהוללו התהוללו רוחות רוגזות], ועוד שירים כאלה הדומים בנוסחם לראשון. ולידידים המועטים של העבודה ו[ה]שמירה העברית שרנו תחת חלונותיהם 'השבוע' 'התקוה' ועוד שירים עבריים והללו אחר הצות הליל קמו ממתותיהם והבינו תיכף שזו היא השירה של השמירה והעבודה העברית האחרונה במושבתם ופתחו חלונותיהם ובקשו סליחה שידיהם נקיים מ[ה]בגידה הלאומית הזו ומסרו שלבם ונפשם עם השומרים העבריים ואם [ועם] אחיהם הפועלים. אחרי גמירת 'הסירדנות' האילו [הסרנדות האלו] נתן [ה]חבר אב־נר צו לצאת כולם בבת אחת את המושבה. וכשהגענו לנס־ציונה אז אנחנו פועלי נס־ציונה במטבחנו הדל עשינו לכבודם של חברינו הנעלבים נשף. הנשף הזה היה גם כן מדוכא ונגמר ברקודים מיוחדים. רקדנו בזמן זה כולנו רקודים של צער ויגון, כאילו שכולנו רצינו ברקודים האלו להשתכר בכדי לשכח את העלבון הגדול לשמירה ועבודה עברית במושבה עברית. הנשף הזה נמשך ככה אצלנו עד למחרת הצהריים. ככה השומרים עזבו את המושבה ששמרו בה והגיגו עליה במשך שנתים ולפני לכתם לראשון־לציון אז [ה]חבר אבנר דבר לפנינו את הדברים הללו! 'חברים! אנחנו מסרנו בעדם את נפשינו והקרבתנו בעדם חברינו – חללנו – דמנו בשמרנו על רכושם הפרטי החשוב ככה בעיניהם שאצלנו הוא נחשב לרכוש האומה. היא תכיר את ערכנו הלאומי ואת קרבנותנו בעדה, אבל לעת לעת עתה בעד שלמו לנו בעד זה ב... יריקה בפנינו. הנשמה העדינה מלאת רגש אנושי ולאומי של המנוח, היתה תמיד סובלת יסורים עמוקים

בהפגשו יום יום על כל צעד ושעל של מכרי מושבותנו בביוקוטים גלויים לשמירה עברית ובפרט על עבודה עברית. ובצדק היה תמיד אומר וחוזר: ... שכל המכרים של הישוב הישן הם כבר כמו מת-מדבר [מתי-מדבר] האחרונים. – הם כבר לא יכולים ולא מסוגלים אפילו לולא רצו להסיע [לסיע] לבנין ארצנו. ה'מעשיות' הבצע והשנוררות היום יומית בתור ונכדים [?]... של הנדיב הידוע... הרעיל את דמם ובשרם ואכל את מוחם כליכך שהם כבר נשאר רק מומיות ריקות. שלטים [שלדים] של יהודים לפעמים, שלדאבוננו הם נמצאים עוד בארצנו. ולאילו שעוד לא מת בהם כל רגש הלאומי ונשאר עוד אצלם איזה נצוץ של לאומיות לבנין ארצנו, אז הוא פעם אחד פנה להם באזהרה אנונימית תחת השם 'נכדי פנחס' לבל ירגיזו את העם, יותר מדי בשביל זה שסופם יהיה כמו סופו של זמרי בן כוזבי. והנה התוכן המלים של האזהרה האנונימית שלו: 'נגע אחד ישן השתרש בחיינו, נגע פנימי, צרעת שפרחה לפני ולפנים של תחיתנו ושמפחידה אותנו הרבה יותר מכל המכשולים המוקשים שאנו פוגשים על דרכנו מבפנים ובחוץ גם יחד. הנגע הזה הוא – העבודה הנכרית! [ההדגשות במקור, ג"א].

שאלת העבודה אצלנו היא לא שאלת הפועלים כי אם שאלת הלאם, שאלת אפיה של תחיתנו, אם היא ממשית, ארצית עם כתות מפכים [?], או רמאות, צבועית [צביעות], תשושת כח נברסטנית – לעבור על הישוב הנוכחי, שלא להתחשב בו ולהתחיל בכל מחדש – אי אפשר. יותר מדי חשוב ערכו, ובעל כרחו הוא מוכרח לשמש לנו ליסוד. ואם היסוד הזה רעוע, אם היסוד רבו ככולו בידי נכרים או לא רק שמנו זרעים את עמלנו לרוח, כי אם מסרים, את ארצנו שהיתה נשמה וכתה עלינו אלפי שנים, בידי זרים ומשמיטים אותה ממנה לעד – מעשה של בגידה שדנים עליו בדיני נפשות. כי אין כל הכרח להיות מלומד, כדי להבין כי אדוני הארץ הם לא בעלי הקושנים, כי אם בעלי העבודה כלומר: החורשים, הזורעים, המשדדים, הנוטעים וכולו.

עד עכשיו לחמו נגד הנגע הזה בתעמולה תרבותית, דברו השכם והערב, אולם טיטוס, הישוב כ"כ [כל-כך] התרגלו לנקורו של 'יתוש' זה עד שבמקום תקון המעוות במקום חלוף הדרגי של העבודה הזרה בעבודה עברית, החלו להתעולל בעבודה העברית, ולא חלו, ולא הרגישו האנשים הללו כי [ב]ן-השם הם מתעוללים, כי פרעות הם עושים בעם העברי, בתקוה העברית. להחריש יותר הוא עון [עוון] פלילי, והננו מקדשים בזה מלחמה על זמרי הישוב ועל הכזביות שלהם, אבל לא מלחמת דברים אלא מלחמה פנחסית! אם אטומה אונם לשמוע את קול אדוני המדבר, מפי טובי סופרנו, ישמע לקול הפצצה של הבומבה הראשונה. נכדי פנחס'.

הכרוז הזה היה מופץ בלילה אחד בכל המושבות ובאמת, הרבה הכרוז הזה השפיע והתחילו לקחת יותר פועלים עבריים לעבודה בשביל שאחזו אותם חף [חיל] ורעדה. נמצאו אפילו ביניהם כאילו שהלשינו לפני הממשלה הטורקית שפה יש עסק עם אנרכיסטים ושצריך לשלוח אותם מהארץ והם נמצאים רק בין 'היתפים' כלומר בין השומרים והפועלים. פחדנו באמת בעד הפרובוקציות מהאלימנטים הגדעוניים... שהיו בזמן הזה, אבל להצלחתנו עבר כל המקרה הזה בשקט. המנוח היה גם כן בין הראשונים המיסדים של קבוצת [ה]פועלים

לאן נעלם השומר מיכאל אב־נר שפאל?

הקומופּרטיבית הראשונה בארץ 'אחווה' והיה בהנהלתה ובהנהגתה וגם בתור פועל חרוץ עד המלחמה הלאומית האחרונה. כשהתחילה בין הפועלים תנועה בעד גדוד צבאי עברי ארץ־ישראלי בכדי לקחת חלק עם גדודי עברים אחרים מארצות אחרות [ה]חבר אב־נר לא היה יכול לעמוד מהצד ותיכף היה בין הנספחים הראשונים והיה בו עד הזמן האחרון של כבוש ארצנו על ידי האנגלים.

כשנתחרר [כשנשתחרר] מהגדוד המנוח שב לעבודה ועבד זמן רב ואחרי קבל מקום השמירה במקוה־ישראל וכנראה שהמלחמה האחרונה השאירה עליו חותם ורושם חזק כך, שבזמן האחרון של שמירתו היה מתבודד לגמרי מהחברה וחברים, ונהפך לפסימיסט. הוא חשך [חסך] מעט כסף מהשמירה ונסע לאירופה כמו שאמר לי לפני נסיעתי [נסיעתו] שהוא מכרח כבר אחרי כל־כך הרבה שנים בהיותו בארץ קצת "להתְמַוָּרר" [להתאווור]...

אחרי איזה זמן שמענו שהוא התיאש עוד יותר באירופה וכבר מתגעגע ורוצה לשוב כבר לארץ אבל היה חסר לו הוצאות הדרך. כספיו המועטים אפסו בברלין והיה מבקש מהארץ־ישראליים שראה ופגש אותם מזמן לזמן בברלין שיעזרו לו ויאפשרו לו לשוב לארצנו אם לא אז הוא מרב שממון אירופיאי וגעגועים לארצנו ישתגע. כל אחד מאלה שפגש אותם בברלין שבאו מהארץ הבטיחו לו כשישובו לארץ אז תיכף יעזרו לו. אבל לדאבוננו הגדול לא נמצא אף אחד מביניהם שיקים את דבריו. כמעט כלם היו אנשי השם של ההסתדרות הכללית, שישבו לארץ ושישכחו בו. השממון האירופי והגעגועים לארץ והעקר היאוש בחברים אחראים הביאה אותו לידי זה שנתרפה [שנטרפה] דעתו והוכנס על ידי זרים לבית החולים לחולי־הרות. וכשבאו מכיריו וחבריו ארץ־ישראליים לבקר אותו שמה אז היה מיד אומר להם: 'אני רק אברי [אבריא], ואשוב לאיתני כשאשוב לארצנו'. כשבקר אותו בבית החולים חבר ומנהיג של ההסתדרותנו חבר ב.ק. אז נפל על צוארו ואמר: תוציאו אותי מאירופה תקחו אותי שוב לארצנו ורק שם אני אברי [אבריא]. אבל החבר החשוב הזה ב.ק. גם כן הבטיח לו ואחרי שובו לארץ שכח עליו כמו כלם שהבטחו לו. הוא היה כבר בריא ורק חקה [חכה] וחקה [חכה] שחבריו ירחמו עליו וישיבו אותו לארצנו וכשהוא חקה וחקה והוא ראה, שכל חבריו הכי טובים והכי חשובים שכחו בו, אז תפס אותו יאוש כזה בכל פעם. פעם אחד כשהשומר ששמר עליו יצא יצא [כך במקור] על איזה זמן קצר המנוח נצל את הזמן ושם קץ לחייו. ולנו לחברים המתאבלים על נשמתו העדינה באה הידיעה הטרגית הזו לארץ כעבור איזה חדשים. אף אחד לא הרגיש את עדינות [עדינות] נפשו בחייו וכבר עברה אפילו שנה אחרי מותו הטרגי ואף אחד עד עתה לא מצא לנכון להזכיר או להפסיד [להספיד] בפומבי אשיותיו [אישיותו] העדינה במותו הכל־כך טרגי. חברנו הגדול והשקט החבר - מיכל שפל הידוע לנו אב־נר.

חברו המתאבל עליו

שתפני

תל־אביב כ"ה טבת ת"ר"פ"ה.

תעודה 2

בניו אורלינס פגשתי באחי 'א בנר' שפל. הוא לא ידע את סופו. בני משפחתו העלימו ממנו. ואני בלא יודעים גיליתי לו. הוא הראה לי את המכתב היחידי שנשאר ממנו לאחותו באמריקה ובקשתי שיעתיקהו. הוא [המכתב] מעיד על הנשמה של אבנר זה שסיים את חייו בבית המשוגעים ואבד את עצמו לדעת לבסוף. הבטחתי לשלוח לו תמונתו. נדמה לי כי יש בארץ תמונת אבנר בתור 'שומר' אם לא יטעני זכרוני. בכל אופן אני חושב כי יוסף מלמוד בודאי יודע.

ליבע טייערע זיסע שוועסטער רחל

איך דאנק דיר פאר דיין ליבען הארציגען בריעף וואס האסט מיר צוגעשיקט. ער האט אנגריהרט אזוינע פארבעהאלטענע טיעף פארגרובענע סטרונעס אין מיין הארץ, וואס כהאב שוין ניט חושד גיווען אפילו אז זיי געפונען זיך נאך ביי מיר.

די בילד פון אונזער קליין שטעדטעלע ביליזערקיי, די מאמע און אונזער גאנץ קינדיש לעבען, וואס אמאהל גיוועהן אזוי ביטער און זעהט יעצט אויס אזוי טייער שטעהט אויף פאר מיינע אויגען וויא לעבעדיג, און איך ווייס ניט פאר וואס דאס הארץ הייבט אן צו נאגען אין אין מיינע פעהארטעוועטע אויגען רייסט זיך אריין אטרהער. איך דאנק דיר ליעבע שוועסטער פאר די עראינערונגען וואס האסט אין מיר ערוועקט, פאר די הערליכע איבערלעבונגען וואס דיין בריעף האט מיר פערשאפט.

מיין לעבען, ליעבע שוועסטער, האט זיך צונויף גילעגט ניט גוט. איך בין אליין שולדיג. איך בין ניט גיגאן בדרך הישר. ניט אין דעם זינען וואס דו קענסט מיינען. ווייל אפילו בייא דיע וואס צאווענען ניט איז אויך דיא ארעכט פארטיגער וועג און איין אונרעכטער איך בין געגאנגען אין צווייטען. קיין סאך וועגען דעם רעדעדן קען איך ניט.

איך קען דיר נאר שרייבען אז כהאב נאך מיין האפנונג ניט אנגיוואהרען. איך גלויב אז כוועל נאך אהויף אויף א דרך, זאל מיר גאט העלפען. קיין געלט ליעבע שוועסטער בדארף איך ניט. ווען כהאב זיך געווענדעט צו זידין איז מיט מיר גישעהן איין אומגליק. כהאב זיך אונטערגעריסען ביי דער ארבייט און גיזאלט פארען נאך וויען זיך מאכען א אפעראציע. עיצט איז עס מיר איבערגעגאנגען און איך בין גיוונד וויא פריער. איך לעהן דיא נעמען פון דייע קינדער: לאה, מאכעלע, שרה, רבקה - ניט קיין פרעמדע נעמען! זאל זיי גאט בענטשען.

וועגען דיין קומען אין ארץ ישראל ליעבע שוועסטער קען איך דיר האט וואס שרייבען. איך בין שוין דא 11 יאהר. דאס לאנד איז מיר איינגעבאקען אין הארצען (חאטשע כהאב דא קיין האניג ניט גילעקט, אמת, אז כהאב דאס אויך ניט גיוואלט) אין קיין אנדער לאנד וועל איך שוין ניט קענען לעבען. מיר וואס מיר זענען אויסגוואכסען אויפן חומש און אין חדר קומען אהער וויא צו א אלטער בעקאנטער היים. נאר דאך וואלט איך דיר ניט גיעצעט קומען. ווייל אהער בדארפען קומען ניט 'מאכען א לעבען', וויא מען זאגט אין אמעריקע,

לאן נעלם השומר מיכאל אבנר שפאל?

נאר זיך מקריב זיין. און איך גלעב ניט אז אין אייערע יאהרען זענט איהר פעהיג דערצו. מיט 3000 דולר (ביי אונז וויא מען רעכענט אויפן ענגלישען פונט - ניט קיין גרויסע סוממע). אז עס גילינגט קענען זיך איינארדענען, און אז נישט איז שלעכט.

נאר אין גאנצען רעד איך אייך ניט אפ, ווייל איך רעד קיין יידען ניט אפ פון צו קומען א הער, נאר בדארף קומען וויסענדיג וואס ער האט פאר זיך.

קומען בדראפען אהער צו מיט דער דעה אוועקגיבען [ההדגשה במקור, ג"א] דאס לעבען און דאן קען מען אויך מאכען אלאעבען. זאהלסט זיך גוט איינטראכטען לעבע שוועסטער איידער דיא מאכסט אשווט.

איך רעכען און גיכען מאכען אשפאציער אין יוראפ, איך וועל זיין אין בערלין, ווינא, אויך אין קעלן, וואו איך וועל זיך סטארען אפזוכען בתיהן. אויב דיא ווייסט איהער אדרעס שרייב מיר. איך פאר ניט נאר שפאציערערן, נאר אויך צו פאר פעלקאמענען זיך אין אייניגע צווייגען פון לאנדווירטשאפט.

ווען איך וועל זיך אומקעהרען וועל איך זיך קאלאניזירען און דאן וועל איך אויך חתונה האבען. ביז יעצט האב איך ניט גיקענט פיהרען קיין פאמיליע לעבען ווייל די פארדינסטען פון ארבייט זענען ניט גענוג דערצו.

שיק מיר לעבע שוועסטער א בילד פון אייער משפחה. מיר איז אינטערעסאנט צו זעהן וויא זעהן אויס די קינדער וואס טראגען אזעלכע באקאנטע נעמען, וויא לאה, מעכעלע, שרה, רבקה. אויב דיא וועסט מיין ביטע ערפילען, וועל איך דיר דאנקען. איך דאנק דיר אויף לעצט לעבע שוועסטער נאך אמאהל פאר דיין לעבען הארציגען בריעף וואס האסט מיר גישיקט. איך ענטפער כמעט קיינעם ניט (ניט פאר שלעכטיגקייט אין דיר זייא וואס פאר אגרויסען בריעף כ"האב דיר אנגעשריבען. איך בין ניט שולדיג. ס'האט זיך אליין געשריבען. גריס דיין גיארטען מאן און דיינע טייערע קינדערלעך, אויך זיידעס און לאה'ס משפחה.

פון טיעפסטען הארצען, דיין ברודער וואס האט דיך נאך קיינמאל ניט פארגעסען מיכל שפאל.

מיין אדרעס: אבנר שפאל מקוה ישראל ארץ ישראל.

תרגום

לאחותי האהובה והמתוקה רחל
אני מודה לך על מכתבך האהוב והלבבי ששלחת לי. הוא נגע במיתרים כל-יך חבויים
הקבורים בתוך לבי אשר אפילו לא חשדתי שהם נמצאים בתוכי.

התמונה מהעיררה הקטנה שלנו ביליזירקה, האמא, וכל חיי הילדות שהיו פעם כל-יך
מרים ועכשיו הם נראים כל-יך יקרים, קמים לנגד עינינו בצורה כל-יך חיה ואני לא יודע
למה הלב מתחיל להתכרסם ובתוך העיניים הנוקשות מתגנבת דמעה. אני מודה לך אחות
אהובה על הזכרונות החשובים שעוררת בי ובעד החוויות שהמכתב גרם לי.

החיים שלי אחות אהובה לא עלו יפה. אני בעצמי אשם. אני לא הלכתי בדרך הישר. לא בדבר שאת עלולה לחשוב, מכיוון שאפילו אצל אלה שלא מתפללים גם אצלם יש דרך אחרת ישראל ואחת שאיננה ישרה ואני הלכתי בשנייה. לדבר הרבה על זה איני יכול. אני יכול לכתוב לך שאני עדיין לא איבדתי את התקווה שלי. אני מאמין שעוד אעלה על הדרך, אם אלוהים יעזור לי. בנושא של כסף אני לא נזקק. כאשר פניתי לסבא קרה לי אסון. עזבתי את העבודה בעקבות סכסוך והייתי אמור לנסוע לווינה כדי לעבור ניתוח. עכשיו זה כבר עבר ואני בריא כמו קודם. אני קורא את השמות של הילדים שלך: לאה, מאכלה, שרה, רבקה - שמות לא נוכריים. שאלוהים יברך אותן.

בעניין בואך לארץ-ישראל אחות אהובה, אני יכול לכתוב לך משהו. אני כבר כאן 11 שנים. הארץ חקוקה לי בלב (למרות שלא ליקקתי פה דבש, אמת שגם לא רציתי בכך). לא אוכל לחיות בשום מדינה אחרת. אנחנו אשר גדלנו על החומש והחדר מגיעים לכאן כמו אל מולדת ישנה ומוכרת. ובכל זאת לא הייתי מייעץ לך להגיע, כי לכאן צריך לבוא לא בשביל 'לעשות חיים', כמו שאומרים באמריקה, לכאן צריך לבוא בעבור הקרבה עצמית. אני לא מאמין שבגיל שלכם אתם מסוגלים לכך. עם 3000 דולר (אצלנו מחשבים לירה אנגלית - זה לא סכום גדול), אם מצליחים אפשר להסתדר, ואם לא - אז רע.

אבל בסך הכול אני לא אנסה לשנות את דעתכם, על אף יהודי אינני משפיע שלא לבוא לארץ, אך מי שבא צריך לדעת מה עומד לפניו.

לבוא הנה צריך עם הידיעה לתת כאן את החיים ואז אפשר גם לעשות חיים. תהרהרי היטב, אחות אהובה, לפני שאת עושה את הצעד הזה.

אני חושב לעשות בקרוב טיול באירופה. אני אהיה בברלין, בווינה וגם בקלן ואשתדל לחפש את בתיה. אם את יודעת את כתובתה תכתבי לי. אני לא נוסע רק לטיול אלא גם לעשות היכרות בכמה ענפים של החקלאות.

כאשר אחזור אתיישב ואז גם אתחתן. עד עכשיו לא יכולתי לנהל חיי משפחה כי ההכנסות מעבודה לא מספיקות לזה.

תשלחי לי אחות אהובה תמונה של המשפחה שלכם. מעניין אותי לראות איך נראים הילדים אשר נקראים בשמות כל-כך מוכרים כמו לאה, מאכלה, שרה ורבקה. אם תמלאי את הבקשה שלי אני אודה לך. לבסוף אני מודה לך עוד פעם אחות אהובה עבור המכתב האהוב והלבבי ששלחת לי. אני כמעט לא עונה לאף אחד (לא מתוך רוע לב) ולך בכל זאת כתבתי מכתב גדול. אני לא אשם, זה נכתב מעצמו. דרישת שלום לבעלך המכובד ולילדייך היקרים, וגם לסבים ולמשפחה של לאה.

מעומק לבי, אחיך שמעולם לא שכח אותך, מיכל שפאל.

כתובתי: אבנר שפאל, מקווה ישראל, ארץ-ישראל.